

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ТВОРІВ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Проаналізовано особливості антропонімічної системи творів Григора Тютюнника, зокрема досліджено функціонування антропонімів, їхню семантику та емоційно-експресивне забарвлення.

Ключові слова: антропонім, антропонімічна одиниця, антропонімічна система, семантика антропоніма.

Проанализированы особенности антропонимической системы произведений Григора Тютюнника. В частности, исследовано функционирование антропонимов, их семантику и эмоционально-экспрессивную окраску.

Ключевые слова: антропоним, антропонимическая единица, антропонимическая система, семантика антропонима.

The article is devoted to the analysis of anthroponimical system of Hryhir Tyutyunnyk's works and the functioning of nouns, their semantics and emotionally expressive color.

Keywords: anthroponym, anthroponimical unit, anthroponimical system, the semantics of nouns.

Сьогодні одним з актуальних та перспективних завдань української ономастики є дослідження антропонімів, зокрема в художньому тексті. Для кожного автора добір прізвищ, прізвиськ, імен, по батькові є проявом його індивідуальності та художньої майстерності.

Проблемі антропоніміки присвятила свої дослідження значна кількість учених. Так, Н. Колесник досліджувала особливості фольклорної онімії, Т. Крупеньова – функції власних назв у творах Лесі Українки, М. Мельник – специфіку функціонування власних назв у поезії Ліни Костенко, А. Соколова – власні імена в романі Григорія Тютюнника «Вир», Л. Шестопалова – специфіку антропонімів у творчості В. Дрозда. На жаль, до цього часу немає глибоких розвідок про використання антропонімів у творах Григора Тютюнника. Щоправда, цій темі присвячено дослідження С. Бирик [1]. Авторка приділяє увагу як емоційно-експресивній, так і стилістично нейтральній характеристиці власних назв.

Метою нашої статті є дослідження функціонування антропонімічних одиниць у мові творів Григора Тютюнника. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати лексико-семантичну специфіку антропонімів Григора Тютюнника; 2) визначити функціонально-стилістичне навантаження антропонімічних одиниць у мові творів прозаїка; 3) проаналізувати контекстуальну роль аналізованих антропонімів.

Академік В. Виноградов свого часу говорив: «Питання про добір імен, прізвищ, прізвиськ у художній літературі, про їхню структурну своєрідність у різних жанрах і стилях, про їхні образні та характеристичні функції – велика й складна тема стилістики художньої літератури» [2, с. 38]. Підтвердженням цієї думки є творча спадщина Григора Тютюнника, проза якого приваблює майстерністю в розкритті психології героїв, у відтворенні їхніх вчинків та емоцій. Письменник дав читачеві цілий світ образів, за допомогою яких розкрив власну концепцію життя. Його герої – звичайні люди, близькі нам рисами характеру та своїми інтересами. Вони вражають природністю й бездоганною достовірністю.

Твори українського прозаїка насичені своєрідними антропонімами, оскільки в центрі уваги письменника завжди стоїть людина. Григор Тютюнник творчо розвинув і широко використав давню традицію українських письменників, яка полягає у вмінні наділяти персонажів оцінно-характеристичними власними назвами. Він старанно працює над їхнім добором, уважно продумуючи семантику кожного імені, прізвища чи прізвиська. Автор називає героїв відповідно до їхніх індивідуальних особливостей. Антропоніми у творах митця є виразниками авторського бачення та відображення навколишньої дійсності в художньому мікросвіті. За допомогою них він проектує свою модель реального світу.

Антропоніми, уживані у творах Григора Тютюнника, неоднакові за семантикою, структурою та емоційним насиченням. Значну частину антропонімічного доробку письменника становлять прізвища, більшість з яких стилістично навантажена і є засобом авторської номінації. Вони вдало дібрані письменником і тому яскраво характеризують дійових осіб, дають можливість скласти уявлення про персонаж, улучно передають риси його характеру, вдачі,

змальовують деталі портрету. Семантика таких оцінно-характеристичних антропонімів, їхнє емоційне забарвлення дуже різноманітні. За допомогою них дається зовнішня та внутрішня характеристика героїв. Залежно від персонажа вона може бути як позитивною, так і негативною. Семантика слів, від яких утворені ці прізвища, досить прозора, а характеристична спрямованість – виразна. Це підтверджують такі приклади: *Безверхий, Брус, Дерев'янка, Діжечка, Кирячок, Коряк, Кривобік, Лобода, Мантачечка, Приходько, Скорик, Туркало, Хекало, Хорошун, Цурка, Човновий, Шашло, Шкурпела*. Такі прізвища досить красномовні, у них чітко простежується стилістична оцінка персонажа, яка у складі цих антропонімічних одиниць набула переносного значення. У доборі та створенні таких лаконічних прізвищ-характеристик виявилася індивідуально-авторська винахідливість, його письменницький талант.

У Григора Тютюнника прізвище персонажа виражає психологічну особливість, підкреслює життєву позицію героя, його місце в соціумі. Автор обирає прізвище відповідно до задуму твору, ураховуючи при цьому статус персонажа та власне бажання, щоб образ героя викликав певні асоціації в уявленні читача. У прізвищах персонажів закладено різноманітні значення, які розкриваються під час аналізу тексту. Так, в оповіданні «Смерть кавалера» досить показовим є прізвище *Полуляк*, яке змушує читача звернути увагу на деякі особливості характеру цього героя. Це людина, яка несміливо намагається захистити учнів своєї групи від прикрих подій, що сталися в училищі. Вона хвилюється за учнів, щиро співчуває одному з них – Їгоркові, обіцяє якось залагодити справу, але при цьому говорить пошепки, бо й сама полохливо реагує на все, що сталося.

Не менш стилістично навантаженим є прізвище *Сахацький*, яке виконує роль лаконічної характеристики. Виразні штрихи зовнішності та поведінки персонажа сприяють розкриттю ідейного змісту антропоніма. Директор училища «завжди наскакує зненацька» [6, с. 62]; *Шия в нього товста і коротка, щоки лежать на комірі – червоні, натерті сукном. А очі косі, розбігаються в усі боки, тому кожному ремісникові здається, що директор дивиться саме на нього – і всім трохи не по собі* [6, с. 62]. Уточнюють зміст

антропонімічної назви манери *Сахацького*: *Він стояв коло замполіта, грізно пригнувши голову і закинувши руки за спину* [6, с. 63]; *Сахацький рвучко одкинув голову, так що на підборідді стало видно натерті коміром червоні попруги* [6, с. 64]; *...Раптом крикнув так, що Їгорка аж струснуло* [6, с. 64]; *Директор набичив голову* [6, с. 64]; *Скошені очі налилися кров'ю і зробилися тупими, як у незрячого* [6, с. 64].

Отже, кожне прізвище в мові прози Григора Тютюнника має високу семантичну виразність ще й завдяки його активізації в контексті твору, де воно набуває важливого змісту та слугує своєрідним «ключем» у розкритті художнього задуму автора.

Дбайливо дібрані прозаїком у художній канві як чоловічі, так і жіночі імена. Ім'я в художньому тексті може викликати особливі емоції, набувати експресивного забарвлення, максимально увиразнювати персонаж. Значення імені більшою або меншою мірою співвідноситься з героєм. Наприклад, Григир Тютюнник вдало характеризує героїв за допомогою зменшено-пестливих форм імен із суфіксами *-к-*, *-ик*, *-уш-*, *-чик*: *Андрійко, Борисик, Василько, Дмитрик, Миколка, Оксанка, Павлуша, Прокіпко, Сергійчик, Софійка, Тетянка, Харитончик*. Такі антропоніми мають відтінок ніжності та пестливості. Щедре й доречне вживання подібних найменувань свідчить не лише про вміле використання письменником словотвірних засобів, а й про ставлення автора до своїх героїв, про його душевну щедрість та доброту. Відтінок пестливості характерний і для скорочених форм на зразок *Боря, Галя, Катя, Клава, Настя, Нюся, Поля, Соня, Федя, Христя*.

Часто наявні імена, утворені усічено-суфіксальним способом: *Галька, Катюша, Колько, Ладко, Мит-рик, Мишко, Настуся, Петько, Федько*, – що належать до регресивно-суфіксальної групи, варіанти якої утворюються шляхом додавання суфікса до такого усічення, яке самостійно не вживається. Наприклад, до усічення *Оле* від імені *Олександр* додається суфікс *-сь* – *Олесь*.

Олесь – саме так, лагідно, ніжно, називає свого героя Григир Тютюнник в оповіданні «Дивак», оскільки в центрі його уваги – спостережлива дитина, яка цікавиться життям природи. Оповідання розкриває світосприйняття хлопчика, його безпосередність і довірливість. *Олесь* співчуває всьому живому, він жаліє й навантажених

коней, і дятла, і схоплену шукою пліточку, і навіть розхитану вітром сосну. Як і кожна дитина, він поривається у світ краси, у світ казки, де добро завжди перемагає зло: *Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята* [6, с. 37].

Подекуди у творах натрапляємо на фонетичні варіанти імен, що утворюються шляхом заміни звуків: і → й (*Іван – Йван*), о → і (*Антон – Антін, Харитон – Харитін*). Особливу увагу привертає ім'я *Симін*, у якому відбулося два переходи голосних звуків: е → и, е → і (*Семен – Симін*). Подібні перетворення сприяють не лише осмисленню образу, а й виділенню та запам'ятовуванню імені.

Крім великої кількості різноманітних варіантів імен, у мовній тканині художніх творів Григора Тютюнника є і їхні повні форми: *Василь, Данило, Катерина, Олександра, Олена, Ольга, Павло, Петро, Станіслав, Степан, Федір*.

Кожне ім'я в межах окремого твору сприяє вирішенню авторських завдань, і тому найменування персонажа майже ніколи не буває випадковим. Воно завжди глибоко осмислюється письменником і служить засобом не лише розкриття ідейного змісту твору, а й авторської оцінки персонажа. За словами О. Суперанської, письменник паралельно створює ім'я та образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного [4, с. 133]. Саме тому автор досить часто виносить ім'я в заголовок: *Дядько Никін, Іван Срібний, Климко, Три плачі над Степаном, Устим та Оляна*. Наприклад, в оповіданні «*Оддавали Катрю*» прозаїк намагається захистити гідність особистості, яка перебуває під серйозною загрозою через різноманітні обставини. І вже саме ім'я *Катерина* (морально чиста) у заголовку оповідання розкриває його зміст.

Полюбляє Григир Тютюнник інколи називати персонажів на ім'я по батькові: *Кіндратович, Лукич, Свиридович, Христофорович, Юхимович*, чим стверджує дружнє й товариське ставлення до свого героя, наприклад: *Скориставшись тишею, що запала на мить, з-за крайнього од садка столу підвівся Омелькович, вантажник при сільпо і перший виступайло на всіх колгоспних зборах* [6, с. 155].

В антропоніміконі українського митця особливу мовну категорію власних назв становлять прізвиська. «Прізвисько, як відомо, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) на основі якої-небудь риси її характеру, певних обставин, що супроводжують її життя, або за якоюсь аналогією» [3, с. 256]. Воно відбиває «реальні риси індивіда, саме ті риси, які найчіткіше виступають чи себе проявляють у щоденному неминучому спілкуванні, що регулюється закономірностями суспільного життя» [5, с. 38]. Прізвиська характеризуються не лише рідкісною виразністю, а й досить розмаїтою емоційністю. Вони можуть виявляти ознаки дотепного гумору. Прізвиська відрізняються від інших видів антропонімів тим, що в них чітко усвідомлюється внутрішня форма, завдяки якій вони виконують певну оцінну функцію. Якщо ж їхня мотивація недостатньо зрозуміла, то письменник у самому творі розкриває й пояснює виникнення та функціонування таких антропонімічних одиниць.

Цікавими з погляду вживання є жіночі народнорозмовні прізвиська, утворені від імені чи прізвища чоловіка: *Кравченчиха, Макариха, Оницчиха, Степаниха, Шовкуниха*. Їхня поява у творі пояснюється авторськими уподобаннями Григора Тютюнника та його глибоким розумінням сільського життя. Такі іменникові утворення із суфіксом *-их-* належать до типових українських власних назв, наприклад: *Он учора приходила ворожити баба Шльопчиха, так я й зробив, що їхнього зятя немає...* [6, с. 73].

Однією із своєрідних особливостей антропонімічної системи видатного прозаїка є називання чоловіка за іменем жінки або сім'ї за іменем чоловіка, чи то утворення чоловічого імені по батькові від імені жіночого – Семен *Одаркович*. Наприклад: *...Возили солону до голови сільради з Семеном Одарковичем (батько в нього хтозна-хто, а мати – Одарка)...* [6, с. 73]. У подібних утвореннях «відбивається фантазія автора, його спостережливість, уміння виокремити в людині риси, які дуже влучно характеризують її позитивні чи, навпаки, негативні риси, увиразнюючи іронічне або й саркастичне ставлення автора» [8, с. 8].

Як бачимо, Григор Тютюнник не обійшов увагою прізвиська, які є оригінальними образними характеристиками, широко вживаними в народному середовищі. Вони в письменника доброзичливі,

дотепні, інколи навіть в'їдливі. Аналіз прізвищ свідчить, що вони є типовими для певного середовища, соціально обумовленими. Їхня етимологія прозора й пояснюється життєвою потребою та бажанням підкреслити експресію розмовності.

Невід'ємну складову антропонімії майстра художнього слова становлять прикметникові утворення від власних назв: *Василів син, Макарова хата, Маркіянові родичі, Наталчин Олесь, Палажеччин* голос.

Засвідчені поодинокі випадки вживання прислів'їв, приказок, примовок, до складу яких входять антропоніми: *Буде як буде, а ти, Марку, грай* [6, с. 51]; *Хитрий Митрій – умер, а дивитися* [6, с. 106]; *Без одної Химки ярмарок буде* [7, с. 111]. Ці фразеологізми сприяють емоційній насиченості тексту й виступають у ролі яскравих характеристик персонажів, як наприклад, в оповіданні «Червоний морок»: *Ми з ним, звичайно, не рибалки, а так собі, як ото кажуть моя мати: «І наш Хомка хліб комка»* [6, с. 38].

Отже, у художній канві творів Григора Тютюнника представлено багатий і різноманітний за семантикою, структурою та емоційно-експресивним забарвленням антропонімічний матеріал, який знайшов широке й різнопланове застосування. Власні назви в системі художньо-зображувальних засобів мови українського прозаїка посідають важливе місце, що зумовлюється їхніми стилістичними можливостями. Вони сприяють розкриттю ідейного змісту творів і характеру героїв. Антропонімічні одиниці є носіями певної інформації, яка має образну та естетичну значущість. Специфіка особових назв полягає в тому, що вони є засобом короткої художньої характеристики персонажів.

Проза Григора Тютюнника дала досконалі зразки оригінального й самобутнього використання антропонімів у художньому тексті. У ній чітко виявили себе зображальні можливості власних імен, сила та глибина художнього узагальнення, а також розкрилися нові грані українського слова.

Отже, добір імен, прізвищ, прізвищ та їхнє функціонування у творах прозаїка свідчить про вимогливість митця до смислового наповнення інформації.

Дослідження, що стосуються антропонімів, не вирішують повністю проблему їхнього вивчення в сучасному мовознавстві.

Залишається низка спірних і малодосліджених питань. Зокрема, недостатньо уваги приділяється морфемній будові антропонімічних одиниць, тому перспективним, на наш думку, є вивчення словотвірних засобів антропонімікону окремих письменників.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бибик С.** Якби не був таким, не був би яким (антропоніми в оповіданнях Григора Тютюнника) [Електронний ресурс] / С. Бибик. – Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/>
2. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. **Дуйчак М.** Прізвиська та їх мотивованість / М. Дуйчак // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
4. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 368 с.
5. **Сухомлин І. Д.** Українські прізвиська людей як власні родові назви / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30–58.
6. **Тютюнник Г. М.** Твори. Кн. 1: Оповідання / Г. М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – 328 с.
7. **Тютюнник Г. М.** Твори. Кн. 2: Повісті / Г. М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1985. – 328 с.
8. **Шестопалова Л. Д.** Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Дрозда): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. Д. Шестопалова. – О., 2006. – 19 с.

Надійшла до редколегії 25.10.2012